
Јеромонах Игњатије Урош Ђорђевић
(Настојатељ манастира Светог Николе – Просек)

ОЛТАРСКА ПРЕГРАДА И ИКОНОСТАС ПЕТРОВЕ ЦРКВЕ У РАСУ

Апстракт: Рад се бави иконостасом цркве Светих апостола Петра и Павла у Расу, његовим изгледом, програмом и временом настанка, као и његовим значајем за разумевање преобликовања конструкција олтарских преграда у иконостасе.

Кључне речи: Петров црква, иконостас, олтарска преграда

Иако је црква светих апостола Петра и Павла у Расу подробно и систематски истражена из угла историје, архитектуре и сликарства, питања њене олтарске преграде и потоњег иконостаса нису разматрана због недостатка археолошких елемената. Међутим, трагови у поду, живопис и упоредна анализа са другим споменицима пружају могућност одређивању временских оквира у којима је њена олтарска преграда постала иконостас.

Петрова црква је изграђена у IX веку, у доба иконоборства. Њен трибелон (два стуба са три аркаде) испод источне конхе, који је представљао једну врсту олтарске преграде, уклоњен је 1728. године и замењен сводом. Црква је у непознато време, а пре почетка XVIII века могла добити иконостас, иако данас нема нити олтарску преграду нити иконостас. Истраживање је усмерено на реконструкцију иконостаса из XVIII века, разматрање улоге некадашњег трибелона као олтарске преграде, у периоду када иконе почињу да заузимају место на овим позицијама, трагање за разлогом уклањања поменутог трибелона, и утврђивање времена изградње првог иконостаса у овој цркви.

Форма иконостаса

У поду Петрове цркве, између источних пиластера, правцем север – југ, налазе се две издужене камене плоче. У њих су уклесане четири правоугаоне и једна квадратна рупа, које одговарају профилима попречних пресека дрвених греда. (Сл. 1) Ова удубљења димензијама и распоредом несумњиво указују да су служила као жлебови за учвршћивање дрвог иконостаса. Удубљења сличних димензија могу се наћи у поду

Сл. 1. Удубљења у поду цркве – некадашњи држачи иконостаса
 Fig. 1. Holes in the floor of the church – former holders of the iconostasis

Богородичине цркве у Студеници, непосредно испред садашњег иконостаса, и у побочним странама источних пиластера Сопоћана, и служила су истој сврси. Поменуте позиције камених плоча показују оригиналан и правилан распоред правцем север – југ, јер су жлебови поређани у низу. Смањен простор на месту централних (царских) двери указује да је северна плоча померена удесно, ка југу, о чему сведочи и троугаоно поље покривено малтером, новијег датума, између ње и северо-источног пиластра. Пошто је јужна плоча прибијена уз југо-источни пиластер, може се закључити да је између две поменуте плоче некада постојала још једна мања, која је склоњена највероватније током рестаураторских радова 1957 – 1960. године, а некадашњи распоред удубљења био је другачији. (Сл. 2)

На основу свега наведеног, и позиције жлебова за довратнике царских двери, који излазе из централне осе ка југу, очигледно је да је иконостас од дрвених греда имао централне двери, простор за две престоне иконе и северне двери. Овакав сведени концепт, без јужних врата, био је испланиран због минималног простора, односно због уског распона источних пиластера. Пошто су лица пиластера окренута ка центру храма, под углом од 45°, линија иконостаса протирала се правцем западних ивица пиластера, тако да су се њихова лица налазила унутар олтара и била заклоњена од погледа из наоса.

Програм иконостаса

Гиљфердинг пишући о посети Петровој цркви, наводи да су иконе у њој рестаурисане.¹ На основу поменутог податка не може се закључити да ли говори о иконама иконостаса из доба велике обнове Петрове цркве 1728. године, или након Друге сеобе Срба 1739. док се не може искључити ни могућност да су иконе могле бити и још старије.

Како би се могао претпоставити програм иконостаса, односно тематика двеју престоних икона, потребно је анализирати програм живописа у овом делу храма. Пошто је Петрова црква у ствари ротонда, њена четири пиластра нису постављена дијагонално, као код класичних цркви чије су основе крст, него радијално. На тај начин лица пиластера у односу на правце исток – запад, север – југ стоје под угловима од 45°. На лицима источних пиластера налазе се оштећене представе фигура светих апостола Петра и Павла из прве деценије XI столећа.² Уз њих, бочно, у јужној конхи, налазе се оштећене фигуре Исуса Христа и Богородице која приводи ктотора Стефана Немању, насликане током последње четвртине XIII века.³ Пошто је Богородица у овом случају део ктиторске композиције, може се претпоставити да се њена фигура налазила, као по обичају, и наспрам Христове, у северној конхи. Постављање ликова апостола Петра и Павла уз предолтарски простор одударало је од класичног програма, по коме су олтарску преграду фланкирале фигуре Христа и Богородице. Међутим, и овакав распоред представља органску целину, јер су апостоли Петар и Павле патрони храма. Уједно, пошто су сматрани и стубовима Христове цркве, њихово место на пиластрима је неминовно тенденциозно. Пошто је иконостас заклањао лица источних пиластера и саме фигуре апостола и пружао се до фигура Христа и Богородице у конхама, може се готово са сигурношћу претпоставити да су иконостас красиле управо две иконе са ликовима двојице апостола. (Сл. 3) У супротном би класични програм престоних икона, са ликовима Христа и Богородице, удвајао програм живописа, док би ликови патрона храма на фрескама били заклоњени иконостасом од очију верника.

Време настанка иконостаса

Садашњи изглед Петрова црква добила је у обнови патријарха Арсенија IV Шакабенте 1728. године.⁴ Из тог периода је и под од камених плоча и надгробних споменика.⁵ Стога, поменути иконостас могао је

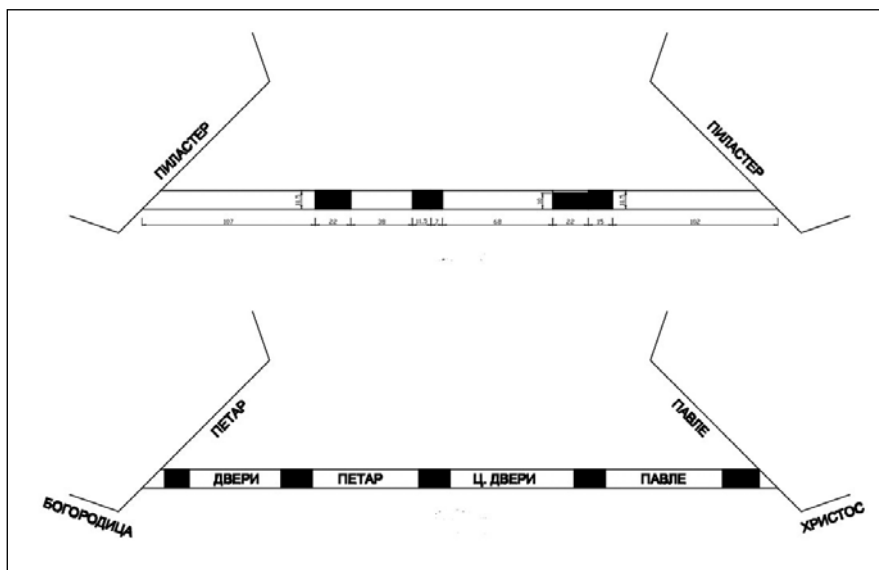
¹ А. Гиљфердинг, *Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији*, Сарајево 1972, 106.

² М. Марковић, Д. Војводић, *Црква Светих апостола Петра и Павла у Расу*, Нови Сад 2021, 152 – 155, сл. 117, 118.

³ *исто*, 188 – 191, сл. 146, 147.

⁴ А. Гиљфердинг, *нав. дело*, 106; Р. Михаиловић, *Црква Светог Петра код Новог Пазара*, Новопазарски зборник 10 (1986) 70.

⁵ М. Марковић, Д. Војводић, *нав. дело*, 124; Ј. Нешковић, Р. Николић, *Петрова црква код новог Пазара*, Београд 1987, 33; V. R. Petković, *Petrova crkva kod Novog Paz-*

Сл. 2. Удубљења у поду цркве – некадашњи држачи иконостаса

Fig. 2. Holes in the floor of the church – former holders of the iconostasis

Сл. 3. Могући изглед иконостаса (попречни пресек)

Fig. 3. Possible appearance of the former iconostasis (cross section)

настати најкасније 1728. године. На њему су вршене преправке, јер се на каменим плочама налазе дупла удубљења за довратнике централних двери. Оваква интервенција показује промену величине простора за централне двери, као и простора за престононе иконе.

Свод источне конхе озидан је у лук поменуто 1728. године, док је претходно на овом месту конху држао трибелон (три аркаде), које су носила два стуба са канелурама.⁶ Камени стубови вршили су функцију олтарске преграде.⁷ Пошто је свод несигурније статичко решење од трибелона (три мања свода), једино логично објашњење његовог уклањања је дисфункција и сметња, због вероватног постојања иконостаса непосредно западно од њега.

ara, *Narodna starina* I/2 (1922) 121; Ј. Нешковић, *Петрова црква код Новог Пазара*, Саопштење IV (1961) 140, 147; У. Војводић, *Поглед на резултате археолошких истраживања цркве св. Апостола Петра и Павла у Расу*, Ниш и Византија XVIII (2019) 255.

⁶ М. Марковић, Д. Војводић, *нав. дело*, 70, 103; Ј. Нешковић, Р. Николић, *нав. дело*, 22, 33; У. Војводић, *Поглед на резултате археолошких истраживања цркве св. Апостола Петра и Павла у Расу*, Ниш и Византија XVIII (2019) 255; Ј. Нешковић, *Петрова црква код Новог Пазара*, *Зборник Архитектонског факултета* 6/5 (1960–1961) 25, сл. 18.

⁷ М. Марковић, Д. Војводић, *нав. дело*, 109, 112.

На питање када је у Петровој цркви функцију трибелона као олтарске преграде могао преузети дограђени иконстас тешко је одговорити, пошто нема ни писаних трагова о времену преправки у том делу храма, нити има материјалних доказа. Источни пиластри су оштећени, а првобитни под, који је могао имати на себи трагове првобитног иконостаса није сачуван због рестаурације из 1728. године.⁸ По свему судећи, Петрова црква је вероватно и пре XVIII века имала иконостас.

Концепт плана Петрове цркве са трибелоном и стубовима упућује на то да је она настала у периоду иконоборства.⁹ Ступци трибелона у Немањиним задужбинама (манастир Пресвете Богородице и Светог Николе у Куршумлији и Ђурђеви Ступови)¹⁰ били су четвртастог попречног пресека, те су на себи имали престоње иконе Христа и Богородице, а можда и својих патрона, живописане у фреско техници.¹¹ Опсујући архитектуру Ђурђевих Ступова Гилфердинг помиње свод, који је служио као иконостас, наводећи да је то један од општих елемената српске архитектуре.¹² Петрова црква представља специфичан пример, јер стубови трибелона облика ваљка са канелурама нису нипошто могли носити на себи престоње иконе. Стога, појава иконостаса у Петровој цркви, упоредо са првобитним трибелоном у њој, може бити веома рана. Ако не припада периоду прве половине XIV века, када Старо Нагоричино (1318), Црква Каранска (1342), црква Светог Димитрија у Пећкој патријаршији (1324) и манастир Дечани (1334)¹³ добијају иконостасе (олтарске преграде са иконама),¹⁴ онда вероватно најкасније у XVI веку, када се јављају иконостаси у манастирима Грачаница (1528), Милешеви, Морачи, Пиви и Ломници. У околини Новог Пазара током друге половине XVI века дрвене иконостасе добија манастир Студеница, манастир Црна Река и црква у Дренови, затим манастир Сопоћани почетком XVII века, као и црква Светог Димитрија у Јаначком Пољу (зидани иконостас са живописаним

⁸ М. Марковић, Д. Војводић, *нав. дело*, 124; Ј. Нешковић, Петрова црква код Новог Пазара, *Саопштење IV* (1961) 147.

⁹ М. Марковић, Д. Војводић, *нав. дело*, 34, 103 – 104, 112.

¹⁰ И. С. Бјелић, *Типолошке и конструктивне карактеристике лукова и сводова сакралних објеката на тлу средњовековне Србије*, Докторска дисертација, Ниш: Универзитет у Нишу, Грађевинско-архитектонски факултет, 2016, 150, 151, 338.

¹¹ О. Томић, *Олтарске преграде у Србији XIII век – данас*, у: Иконостас као духовни и културни печат православних хришћана, ур. Мирјана Андрић, Крагујевац: Завод за заштиту споменика културе у Крагујевцу (2007) 63.

¹² А. Гилфердинг, *нав. дело*, 107.

¹³ О. Кандић, *Архитектура средњовековних олтарских преграда у православним црквама Србије*, у: Иконостас као духовни и културни печат православних хришћана, ур. М. Андрић, Крагујевац: Завод за заштиту споменика културе у Крагујевцу (2007) 48 – 49; Т. М. Ракићевић, *Олтарска преграда – иконостас од IV до средине XVII века: форма, функција и значење*, Докторска дисертација, Београд: Универзитету Београду, Православни богословски факултет, 2013, 150.

¹⁴ О. Кандић, *Архитектура средњовековних олтарских преграда у православним црквама Србије*, у: Иконостас као духовни и културни печат православних хришћана, ур. Мирјана Андрић, Крагујевац: Завод за заштиту споменика културе у Крагујевцу (2007) 48 – 49.

престоним иконама у фреско техници). Поменути споменици добијали су иконостасе у обновама, уклањањем првобитних оштећених олтарских преграда или током изградње, када су у питању млађи споменици. За утврђивање времена настанка првог иконостаса Петрове цркве кључно је размотрити иконостас оближњег катедралног храма Свете Варваре код Новог Пазара, који је у једном периоду, као и Петрова црква, био седиште рашких митрополита. С обзиром да је поменути храм, задужбина рашког митрополита Симеона, обновљен и добио иконостас око 1526. године,¹⁵ може се претпоставити да је у XVI веку и Петрова црква неминовно имала иконостас упоредо са трибелоном.

Закључак

За разлику од немањихких задужбина, чији су трибелони имали престоне иконе у фреско техници и олтарских преграда накнадно преобликованих у иконостасе, као и млађих храмова, који су током изградње добијали исте, предолтарски простор Петрове цркве подизањем иконостаса претрпео је корените измене. По свему судећи, Петрова црква је најкасније до средине XVI века итекако морала имати иконостас упоредо са трибелоном, који је изгубио једну од својих функција – одвајање олтара од наоса. Утврђивање времена подизања првог иконостаса у Петровој цркви је од изузетног значаја, како за сам споменик, тако и још више за разумевање разлога преобликовања олтарских преграда у иконостасе, времена, темпа и начина прихватања тог ондашњег модернизма у црквеном ентеријеру и богослужењу. Петрова црква због своје архаичности представља редак и драгоцен пример иконокластичког храма, у коме се може пратити преобликовање трибелона као олтарске преграде у иконостас.

Hieromonk Ignjatije Uroš Đorđević

(Abbot of the monastery of St. Nicholas, Prosek)

ALTAR SCREEN AND ICONOSTASIS OF ST. PETER'S CHURCH IN RAŠKA

Since St. Peter's Church in Raška (Novi Pazar) was built during the period of iconoclasm, the raising of the iconostasis brought about significant changes. Judging by the appearance of neighboring temples and the practices of that time in the territory of Serbia, St. Peter's Church must have had an iconostasis alongside the templon by the mid-16th century, which had then lost one of its functions – separating the altar from the nave. Due to its archaic nature, St. Peter's Church represents a rare and valuable example of an iconoclastic church, in which one can observe the transformation of the templon into an altar screen within the iconostasis, as well as the reasons and methods of this modernist liturgical practice.

¹⁵ М. Поповић, *Манастир Св. Варваре на Рељиној градини код Новог Пазара*, Саопштење XXVII – XXVIII (1995/96) 103 – 105.